

GİRİŞ

Bu çalışmamızda Osmanlı Dönemi'nde kullanılan lakapları, bu lakapların kaynağını, yani neden konulduklarını anlatacağız. Bunların yanı sıra lakabı olan devlet adamlarının kısa hayat hikâyelerinden bahsedeceğiz. Ayrıca Osmanlı'nın liyakat sistemini, yani bir makama layık olan insanların o makama getirilmesi esnasında nelere dikkat edildiğini, nelerin ise göz ardı edildiğini anlatmaya çalışacağız.

Osmanlı Devleti; dil, din, renk, ırk ayrımı gözetmemiştir. Bu insanların arasında zenciler de vardır, beyaz yahut hadım edilmiş köleler de sakatlar da... “Kör”, “topal” lakaplı pek çok sadrazam devlet hizmetinde görev yapmıştır. Yani “Sen engellisin.” deyip de onu geri planda bırakmamıştır ve onları bugünün başbakanı seviyesinde, yani Osmanlı Devleti'nin ikinci adamı olabilecek seviyede görevlere layık görerek bu konuda hiçbir şeyden çekinmemiş, liyakati esas tutmuştur. Bu da bize Osmanlı'nın “*Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz. Ama o sizin kalplerinize ve işlerinize bakar.*” hadis-i şerifini uyguladığını, bu konudaki hassasiyetini ve makam yahut rütbe işlerinde bu hadis-i şerifi göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti ayrım gözetmeksizin herkese eşit mesafede davranan bir imparatorluktur. İmparatorluk olduğu için

de çok geniş bir coğrafyaya hâkim durumda, dolayısıyla bu coğrafyadan devşirdikleri de olmuş, Müslüman çocukları kullandıkları da. Fakat İstanbul'un fethinden sonra daha çok gayrimüslim ahalinin devşirilen çocuklarını sadrazam olarak göreve getirmiştir. Devşirirken tabii ki belli hassasiyetleri göz önünde bulundurmuş. Köy köy, kasaba kasaba, nahiyehi nahiyehi, mezra mezra gezen “turnacıbaşı” ya da “devşirme ağası” unvanlı görevliler varmış. Bu insanlar aynı zamanda Osmanlı'nın o dönemlerde çokça kullandığı “ilm-i kıyafet, ilm-i sima” gibi ilimlere de sahipler.

Mercimek Ahmet'in *Kabusnâme*'si gibi, Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinde bu ilimlerle ilgili yazılmış pek çok eser karşımıza çıkmaktadır. Mesela en meşhur eserlerden bir tanesi de Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin *Marifetnâme*'sidir. Mensur, şiirsel olarak kaleme alınmıştır ve kitaptaki bahse bakacak olursak bu ilimlere dair şöyle bir tanım yapılabilir: Bir insanın dış görünüşüne bakarak onun karakter analizini yapabilme ilmidir.

Bu ilme sahip kişiler, insanların dış görünüşünden yola çıkarak karakter analizi yapıyor ve ona göre de “Devşirilebilir mi, devşirilemez mi?” tahlilini yapıyorlar. Devşirilecek çocuklar genellikle Rum, Ermeni ailelerin çocuklarıdır. Ancak seçerken şuna dikkat ediliyor: Bir ailenin bir çocuğu varsa o aileden çocuk almıyorlar. Yani ailede mutlaka birden fazla erkek çocuk olmalı. Devşirme yaşları ise 8-18 yaş arasında değişiyor. Ayrıca ticaretle uğraşan ya da bir meslek erbabı çocukları, mesela çobanlık yapan bir kimseyi devşirmiyorlar. Gözü pek açılmamış, yani zihni üçkâğıda çalışmayacak, saf, temiz çocukları devşirmiş ve Osmanlı'ya bu saffetle hizmet edecek insanları devşirdiği için de başarı elde etmişler.

“Pençik” diye adlandırılan bir sistem üzerinden yürüyen devşirme sistemi, I. Murat döneminde başlamıştır. Bu dö-

nem, Osmanlı Dönemi'nin kuruluş sonrası, yükseliş öncesidir. Pençik sistemine göre alınan esirlerin beşte biri padişaha vergi olarak gidiyor. Bu beşte bir oranındaki Hıristiyan esir çocuklarını önce Gelibolu'ya getirmişler. Türk ailelerinin yanına, çiftliklere vermişler. Bu vesileyle onların Türkçe öğrenmelerini de sağlamışlar. Ayrıca bu çocuklar Türk gelenek ve göreneklerini de öğrenmişler. İslâmiyet'i kabul etmişler. Sonrasında ise sünnet edilmişler ve Edirne Sarayı, Galata Sarayı, Topkapı Sarayı gibi değişik saraylara gönderilmişler. Burada bir hazırlık eğitiminden geçiyorlar. O dönemlerde buna “mülazemet” deniyor.

Medreselerin mülazemet sınıfı, bir anlamda üniversitelerin hazırlık sınıfı gibidir. Tabii öncesinde çiftliklerde ve Türk ailelerin yanında bir eliminasyon var. Ardından da bu saraylardan yetişip kabiliyetlerine, karizmatik oluşlarına, vücutlarının alımlı oluşuna göre sınıflandırılıyorlar. Uzun boylu, endamlı, boylu-poslu gibi. Yüzünde yahut vücudunun herhangi bir yerinde bir işareti olmayacak, bir sakatlığı olmayacak, gözü şaşık olmayacak, tiki olmayacak gibi pek çok unsurda eleniyorlar ve en iyileri Topkapı Sarayı içerisindeki “Enderun” denilen mektebe gidiyor.

Enderun, hem erkekler hem de kadınlar kısmı olan bir okuldur. Erkekler için “Enderun”, kadınlar için ise “Harem” olarak adlandırılmaktadır. Haremi bir anlamda “Kız Meslek Lisesi” yahut “Kız Üniversitesi” gibi düşünebiliriz. Kadınlar da aynı elemenden geçiyorlar ve sarayda, haremde hayatı boyunca kalmak isteyen Def-i Gam Hatun, Cevri Kalfa gibi hanımlar var. Mesela padişahın hayatını kurtarabilecek ve eşkıyanın yahut yeniçeri sergerdelerinin üzerine mangaldaki közü fırlatabilecek, yaralı şehzâde II. Mahmut'u çatıya atabilecek kadar cesur harem kadınları var. Eğer haremde hayatları boyunca kalmak istiyorlarsa “çavuş” oluyorlar, “kalfa” oluyorlar ve bir

anlamda hareme gelen cariyelere öğretmenlik yaparak eğitim veriyorlar.

Kimisinin lakapları özelliklerine göre verilmiş kimisinininki okulda verilmiş. Haremde veya Enderun'da o isimleri almışlar. Bunlardan biri Hürrem Sultan'dır. Enderun'daki lakapların değişiklik gösterdiğini görüyoruz. Kimi babasının mesleğinden kaynaklı kimi boyunun uzunluğundan lakap alıyor. Mesela Sokullu Mehmet Paşa'yı hep "Sokullu Mehmet Paşa" olarak bildik. Neden? Çünkü Sokoloviç kasabasında doğmuş. Ama onun Enderun'daki lakabı "Tavil"dir. Tavil de Arapça'da "uzun" demektir. Yani lakabını boyunun uzunluğundan almıştır. Lakaplarını Enderun'da alanlar da var, daha sonra meslek icra ederken, görevlerinde bulunurken alan devlet adamları da var.

Bununla birlikte Enderun'dan sadece devlet adamı yetişmiyor. Aslında Enderun, Osmanlı entelektüelini yetiştiriyor. Buradan değişik görevlerle çıkıyorlar; kimisi "kaptan-ı derya" oluyor kimisi "kapı ağası" olarak çıkabiliyor. Mesela bugünkü anlamda "apartman görevlisi" yahut "kapıcı" deriz, değil mi? Padişahın kapıcısı o kadar nüfuzlu bir adam ki ikinci adam olan Sadrazam bile Enderun kısmına, yani sarayın iç kısmına girmek istese Kapı ağasından izin almadan giremez. Kapı ağasının bu kadar nüfuzu vardır ve emri altında da askerleri vardır. Dolayısıyla sadrazamın bile, yeri geldiği zaman, kapı ağasının önünde el pençe divan durduğunu görüyoruz.

Bu kimseler vazifelerini Enderun'da talebeyken saray içerisinde yapıyorlar. Bugünkü Topkapı Sarayı'nın içerisinde Hazine Dairesi, Enderun Seferleri Koğuşu olarak seksiyonların bulunduğu alanlar aslında Enderun talebelerinin yatak odalarının, hamamlarının olduğu mekânlardır. Dolayısıyla orada yaşadıklarını varsayıyoruz ve öyle de. Ders anlamında

mesela o günkü medrese ilimlerinden “İslmi ilimler” ve “be-er ilimler”i görüyoruz. Ama öncelikle burada hizmet etmeye çalıştıklarını görüyoruz. Kime hizmet ediyorlar? Padiaha hizmet ediyorlar ve padişaha hizmet eden insanların hassasiyetinin, oradan mezun olduktan sonra halk üzerinde de aynı Şekilde devam etmesi beklenmektedir.

Oradaki görevlilerin unvanlarına bakacak olursak; mesela padişahın elini yıkaması yahut abdest alması için ibrik ve leğen tutan kişiye “ibrikdar”, pekirlere (havlulara) bakmakla görevli kimseye “pekirci”, yemeklerin tadına bakana ise “anigir” denir. Hepsini Enderun talebeleri ve Enderun’da görevli insanlardır. Dolayısıyla padişaha hizmet çok titizlikle yapılması gereken bir itir. Ama bunun yanı sıra bu kişiler musiki de hadis de öğrenir, tefsir yahut hat da öğrenir. O dönemin en gözde nesi varsa meslek veya bilim anlamında, onları da öğrenir.

Enderun’da padişahın “huzur sohbeti” denilen sohbetleri olur ve padişah özellikle mesela ulemayı, bilim adamlarını getirtip bir mevzu üzerinde münazara yaptırır, tartıtırır. Zaman zaman da bu sohbetlere katılır. Dolayısıyla talebe pek çok anlamda Enderun’da kendini yetitirmi olur. Mezun olduktan sonra da bütün birikimlerini halk üzerinde hizmet ederek gösterir.

Bu insanlar fütuhat zamanında ise cengver bir komutan yahut bir devlet adamı olarak karşımıza çıkarlar ama akam vakti ortalık sessizliğe büründüğünde tarih okuyacak kadar da rikkat kesilirler veya beste yapacak, Őiir yazacak kadar da ince ruha sahiptirler. Dolayısıyla Osmanlı’da gündüz yalın kılıç meydanları arınlayan devlet adamının, akam Őiir yazdığını da görebilirsiniz.

Hatta derler ki: Kasaplara bile belli dönemlerde, senenin belli aylarında sürekli kasaplık yaptırılmazmı. Bazen onları dur-

dururlarmış ve gül bahçelerine yollayıp gül budattırılmış. Çünkü o kanın, irinin, pisliğin içerisinde çalışan kasabın, biraz da insani ve ruhani anlamda tekâmül etmesini istiyorlar. Yani gül budasın, gül koklasın ki insanlık vasfından uzaklaşmasın. Osmanlı’da bu tip kaba mesleklerde yahut işlerde çalışanların, zaman zaman teneffüs ettiklerini görüyoruz.

Bu lakapları birbirlerine hitap ederken kullanıp kullanmadıklarıyla ilgili zaman zaman bilgimiz oluyor. Genellikle paşanın adı söylenir. Ama herkes onun lakabını bilir. Fakat resmî kayıtlara lakaplarıyla beraber geçmiyor. Kayıtlarda lakabı kullanılan çok nadirdir. Mesela Topal Recep Paşa’yı vesikalarda “Topal Recep” diye görmeyiz, “Recep Paşa” diye görürüz. Bununla birlikte sadrazamın yanında kimse ona “topal” lakabıyla seslenmez. Ama padişahın ona “topal köpek” yahut “Topal Recep” dediği vâkidir. Padişah diyebilir. Padişahın seviyesinde zaten başka adam yok. Şahsın kıymeti olmayabilir fakat makama, yukarıdaki adama hürmeten alttaki adamlar o lakapları kullanmaz. Ama birbirleri arasında kullanabiliyorlar.

Bununla birlikte kendi lakaplarıyla dalga geçtiklerini görmek de mümkün. Bazıları bunu tolere ediyor, espri unsuru olarak kullanıyor. Bazıları ise hiç kullanmıyor. Eleştiriyi kabul eden de var, etmeyen de var. Yani kişiye göre değişiyor.

Erol Çağlar
Mart 2016, İstanbul

LAKAPLARIYLA MEŞHUR OSMANLILAR

LEYLEK ABDULLAH AĞA

Abdullah Ağa sarayda eğitim alanlardan biridir. Uzun boylu bir adamdır. Leyleklerin bacakları ince ve uzun olduğu için uzun boylu kimselere, günümüzde de, genellikle “leylek gibi oğlan” tabiri kullanılır. Muhtemelen Abdullah Ağa’ya da bu sebeple “Leylek Abdullah Ağa” denilmiştir. Kendisi Sultan II. Mahmut döneminde baş musahiplik yapmıştır.

Musahiplik, bugün kullandığımız “sohbet” kelimesinden gelmektedir. “Sohbet eden” anlamındadır. Bu kimseler padişaha sirayet edebilecek, padişahın onun sözünü dinlediği ve dinleyebileceği, ilmî yeterliliği olan ve padişaha sohbet mevzuu açan, padişah sinirli olduğu zaman onu neşelendiren, zaman zaman nüktedan konuşmalarıyla yönlendiren insanlardır. Padişahın zaman zaman birkaç tane musahibi vardır ve Abdullah Ağa da baş musahip olarak bunların başıdır. Musahip; yeri gelince dinî sohbet yapar, yeri gelince edebiyat sohbeti yahut musiki sohbeti yapar, yeri gelince işret meclisinde bulunur. Her an padişahın yanında olan insandır ve onu hep olumluya yönlendirmektedir. Belli padişahlar döneminde, padişah bir idam kararı verirken Musahip Efendi’nin zaman zaman bu idamı engellediğini de görürüz.

Baş musahip, altında farklı musahipleri de barındırmaktadır. Onların müdürü gibidir, yani musahiplik görevi yapan

bir kadro vardır. Nasıl ki Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü'nün altında bir sekreteryası var, baş musahibin de aynı şekilde altında çalışan "Musahip Efendiler" vardır. Bir ekiptir onlar. Animatör gibi düşünebiliriz fakat animatör bugünkü tabirle sadece "hokkabazlık" yapar. Musahip de değişik hareketlerle padişahı güldürür, cüceleri de vardır. Cüceler de "Musahiplik" kadrosu içinde yer alan insanlardır, padişahı

Musahip: *Büyük zatlara, özellikle padişahlara sohbet arkadaşı olan ve zaman zaman hoş fıkralar, hikâyeler anlatıp latife ve nükteler yaparak hoşça vakit geçirmelerini sağlayan zeki, bilgili, görgülü, hoşsohbet kimse, nedim.*

hem eğlendirirler hem de düşündürürler. Yani entelektüel derinliği olan insanlardır. Rastgele seçilmiş insanlar değildir.

Leylek Abdullah Ağa 1822'de Darüssaade ağası olmuş. Darüssaade ağaları, harem bekçiliği yapan kimselerdir, Osmanlı haremının müdürüdür diyebiliriz. Harem bekçiliğinden dolayı Darüssaade ağalarının diğer bir adı da "kızlar ağası"dır. Ama bunların

zaman zaman da Haremeyn Vakıfları idarecilikleri olduğunu görüyoruz. Hacıların yemek ihtiyacı, ısınmak için odunun taşınması ve bu işe bekçilik yapılması gibi işleri vardır. Bir anlamda haremın koruma amiridir. Yani Leylek Abdullah Ağa hem Darüssaade ağalığı hem baş musahiplik yapmıştır. 1840'a kadar da bu görevde kalmıştır.

Darüssaade Ağası: *Osmanlı sarayının Harem ve Enderun kısmına bakmakla görevli olan ve rütbesi sadrazam ve şeyhülislâmdan sonra gelen, diğer bütün ağaların âmiri durumundaki siyah hadım ağası, kızlar ağası.*

MARTOLOS ABDULLAH EFENDİ

Abdullah Efendi, Hamit Efendi isimli bir kişinin oğlu olarak dünyaya geliyor. Müderrislik, yani medrese hocalığı yapmıştır. Bugünkü anlamda üniversitede profesörlük yapmıştır diyebiliriz. İki defa Bağdat, birer defa Diyarbakır, Filibe, Bosna, Yenişehir, Kudüs ve Medine kadılıklarında bulunmuştur. 22 Nisan 1598 tarihinde vefat eden Abdullah Efendi'nin kabri Eyüp Sultan'da bulunmaktadır. Oğullarına “Martoloszâdeler” deniliyor. “Martolos”, “silahlı” anlamına gelen Rumca bir kelimedir.

Yeniçeri Teşkilatı: Osmanlı Devleti ordusunun XIV. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ve II. Mahmud zamanında 1826'da kaldırılan piyade sınıfına verilen isim.

Osmanlı Devleti, Yeniçeri Teşkilatı'nın kurulması öncesinde ve sonrasında bu teşkilat devam etmiş, ancak etkinliği azalmıştır. Özellikle Balkanlarda,

Hıristiyan ahaliden seçmiş olduğu eli silah tutan ve silahşor olan kişilere sınır bekçiliği yaptırmıştır. Lehçe-i Osmanî'de, Tuna Nehri gemi korsanlarına da “Martolos” denildiği kaydedilmektedir. İlk başlarda Martolosların sayısı fazla değilmiş. Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasına yayılması neticesinde bunların sayıları da artmıştır. Bosna, Macaristan sınırlarında güvenliği sağlamak amacıyla görevlendirilmişler. Rumlardan oluşan bu askerî sınıf daha sonra Hıristiyan cemaatlerinden de